

SEYDÎ ALİ REİS'İN HULÂSATÜ'L-HEY'ET ADLI ESERİNDEKİ ASTRONOMİ TERİMLERİ

İlhan UÇAR¹ Aslı ADAKLI²

Özet

Doğu'da MÖ 4000 yıllarından itibaren Mısır, Mezopotamya, Hint ve Çin medeniyetleri bilim alanında önemli gelişmelere imza atmışlardır. Bu çalışmalar Helen uygarlığıyla yüksek bir düzeye ulaşmasına rağmen Batı'da Hristiyan düşüncesinin baskısı sonucu bu gelişmeler durma noktasına gelmiş ve Doğu'da özellikle yeni dinin -İslam'ın- bilgi birikimine sahip çıkmasıyla bilimin gelişmesine önemli katkılar sağlanmıştır. İslam dünyasında yapılmış olan çalışmalar içerisinde astronomi ilmi önemli bir yer tutmaktadır. Bu coğrafyada yetişen önemli Türk bilim adamları bulunmaktadır. Takiyüddin, Ali Kuşçu, Mirim Çelebi bunlardan birkaçıdır. Üzerinde çalıştığımız yazma Ali Kuşçu'nun al-Fathiyya adlı eserinin bir tercümesidir. Bu tercüme 1549 yılında Osmanlı denizcisi olan Seydî Ali Reis tarafından yapılmış ve Kanûnî Sultan Süleyman'a sunulmuştur. Astronomi konusunda yazılmış eserlerin büyük kısmı Arap ve Fars dillerinde yazılmıştır. Üzerinde çalıştığımız eser bu konudaki çalışmalar içerisinde Türk diliyle yazılmış olan nadir çalışmalardan ve en kapsamlı olanlarından bir tanesidir. Eserin Türk ve dünya kütüphanelerinde 27 nüshası vardır. İncelemeye aldığımız en eski tarihli nüshadır. Muhtemelen mütercim hattıdır.

Anahtar Sözcükler: Astronomi Yazmaları, Astronomi Terimleri, Astronomi Tarihi, Hulasatu'l-Hey'et

ASTROLOGY TERMS IN SEYDÎ ALİ REİS'S HULÂSATÜ'L-HEY'ET

Abstract

In 4000 BC antique societies of Orient such as Egypt, Mesopotamia, India and China played a very important role in the progress of the civilisation. Although the Hellenistic culture has reached a high level, due to the censorship of Catholic Church in Western Europe, this progress has sustained a stagnation, but at the same time in the East, with the origin of the new religion - Islam, process of scientific progress has continued. Research related to astronomy were very important in the Muslim world. Turkish scholars, such as Takiyudin, Ali Kuşçu, Mirim Çelebi lived on this geographic area. Our research is the translation of the work called "al-Fathiya" written by Ali Kuşçu. This piece has been translated by the mariner Seidi Ali Reis and was presented to the Lawgiver Suleiman, the Ottoman sultan of that period. Most books related to astronomy were originally written in Arabic or Persian. In this book we have elaborated on one of the rarest and the most comprehensive pieces written in Turkish. The book has 27 duplicates in the libraries all around Turkey as well as the world. The piece that we have elaborated on this book is the oldest dated work which was probably written by the translator himself.

Key Words: Astronomy Manuscripts, Astronomy Terms, History of Astronomy, Hulasatu'l-Hey'et

¹ Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
e-posta: iucar@sakarya.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
e-posta: aslisahraadakli@gmail.com

Giriş

Astronominin temelleri tarih öncesi dönemlere dayanmaktadır. Her toplum farklı amaçlarla da olsa gök cisimlerinin hareketlerini izlemiş ve anlamlandırmaya çalışmıştır. Eski çağlarda günlük işleri kolaylaştırmak ve gelecekteki bazı olayları öngörmek için insanlar yıldızlardan yararlanmış, kimi zaman gök cisimlerine kutsallık atfetmiş ve onları tanrılaştırmışlardır. “Astronomi (gökbilim,-İng. astronomy- Fr.,astronomie- eski ilm-i hey’et, ilm-i felek) astron (Yun. gök cismi) ve nomos (Yun. kanun) kelimelerinin bileşiminden gelir” (Unat, 2013:1).

“Astronominin ilk belirtileri ve bu konuya karşı ilginin doğuşu tarım faaliyetlerinin başlamasıyla ilişkilidir” (Unat, 2013: 6). Tarım faaliyetlerini kolaylaştırmak için mevsimlerin zamanlarının belirlenmesine, yani takvim bilgisine ihtiyaç duyuluyordu. Bunların yanında gök cisimleri insanlar için dinî bir mahiyet de taşımaktaydı. Kutsal yerlerin yönünü bulmak, ibadet saatlerini ve dinî günleri belirlemek için gök cisimleri gözleniyordu. Yaşamı kolaylaştırma amaçlarıyla başlamış olan gözlemler büyük bir bilgi birikimi doğurmuş sonrasında geometri ve matematikle desteklenerek bugünkü Astronomi alanını ortaya çıkarmıştır.

Astronomi’nin Türklerdeki gelişimine baktığımızda Türklerin eski çağlardan itibaren gökle, gök cisimleriyle ve yıldızlarla yakın ilişki içinde bulunduğunu görüyoruz. Eski Türklerde kamların/şamanların yıldızları yorumlayarak gelecek olaylara dair çıkarımlarda bulunduğu, uğurlu ve uğursuz saatler belirledikleri ve günlük yaşamlarını bunlara göre düzenledikleri bilinmektedir. Türkler gök cisimleri içerisinde Güneş’e ve Ay’a özel bir değer atfetmişlerdir. *Ülker, Oñay, Tilek, Temir Kazık, Yediger, Ülgü* gibi birçok gezegen ve burç ismiyle birlikte Ay ve Güneş Türklerin sözlü ve yazılı kültürüne de yansımıştır. “İslamî dönem eserlerinde de Kutadgu Bilig’den Tevârih-i Âl-i Selçûk’a Peçevî Tarihi’ne, melhemelere kadar birçok eserde benzer bilgilerin yer aldığı; Selçuklularda ve Osmanlılarda müneccimlere değer verildiği ve bunların sarayda bulundurulduğu tespit edilmiştir” (Boyras, 2006: 220).

“Ortaçağ’da Hristiyan düşüncesinin etkisiyle Batı’da duraksayan bilimsel çalışmalar Doğu’da İslam dininin etkisiyle gelişti ve Rönesans’ın temellerini oluşturdu” (Unat, 2012: 11). Özellikle kurmuş oldukları gözlem evleri ve geliştirdikleri gözlem teknikleriyle İslam coğrafyasında astronomi alanında derin çalışmalar yapılmış ve önemli katkılar sağlanmıştır. “Zamanla hız kaybeden İslam atılımı, 12. yüzyılın sonlarından itibaren, adım adım Asya’da yükselen ve Müslümanlığı yeni kabul etmiş Türk kökenli kavimlere kaydı” (Uymaz, 2014:76). Osmanlı dönemine baktığımızda bu alandaki en önemli çalışmaların Fatih’in İstanbul’u fethiyle başladığını görüyoruz. Fetihle birlikte burada birçok medrese kurulmuş ve dönemin bilim adamları bu medreselerde dersler vermişlerdir. Uluğ Bey’in öğrencisi olan önemli matematikçi ve astronomlardan olan Ali Kuşçu da bunlardan bir tanesidir. “Ali Kuşçu’nun İstanbul’a gelmesi ve medreselerde dersler vermesiyle Osmanlılarda pozitif bilimlerde bir canlanma yaşanmış ve nitekim Ali Kuşçu’nun çabaları 16. yüzyılda semeresini vermeye başlamış ve Mirim Çelebi ve Takiyüddin gibi önemli astronomlar yetişmiştir” (Unat, 2013:119). “Bu dönemde yaşayan astronomların bazıları, kendilerinden önce kaleme alınmış bazı eserlerin tercümesi, şerhi ve telhisi ile ilgilenmişlerdir. Bunlar arasında en önemlileri Mîrim Çelebi, Seydi Ali Reis ve Perviz Abdullah’tır” (Uymaz, 2014: 77). Çeviriyazı alfabesine aktardığımız ve içerisindeki Astronomi terimlerini tespit ettiğimiz eser, Osmanlı denizcilerinden Seydî Ali Reis’in *Hulâsatü’l-Hey’et* adıyla Türkçeye kazandırmış olduğu tercüme bir eserdir.

Asıl adı Ali b. Hüseyin el-Katibî (İhsanoğlu, 1997:140) olan Seydî Ali Reis 16. yüzyılın başlarında İstanbul’da doğmuştur. Babası ve dedesi bahriye müsteşarıdır ve Barbaros Hayrettin

Paşa'nın yanında yetişmiştir (Öztuna, 2017: 179). Kısa zamanda Kanunî Sultan Süleyman'ın dikkatini çekmiş ve 1553'te 150 akçe yevmiye ile Süveyş kapudanlığına getirilmiştir (İhsanoğlu, 1997:140). "Seydî Ali Reis, en az denizciliği derecesinde Coğrafya, Matematik ve Astronomi bilgini olmakla da ünlüdür" (Öztuna, 2017: 181). Seydî Ali Reis'in Hülâsatü'l- Hey'et dışındaki eserleri şunlardır; Mir'atü'l-Memâlik, Mir'at-ı Kâinat, Kitâb el-Muh'it fi-İlmü'l-Eflâk ve'l-Abhur, Risâle-i Dairât el-Mu'addil, Risâle-i Usturlab, Risale-i Rub-i Müceyyeb.

Hülâsatü'l- Hey'et adlı tercümenin ana kaynağı Ali Kuşçu'nun al-Fathiyya adlı eseri olmakla birlikte Tûsî, Kadızâde Rûmî gibi birçok bilim adamının eserlerinden de yararlanılmış ve alıntılar yapılmıştır. Bu sebeple çeviri adeta bir telif eser durumuna gelmiştir. Üzerinde çalıştığımız eser 1549 yılında yazılmış olup en eski tarihlisidir. Bir mukaddime iki makale olarak düzenlenmiş eserin bölümleri şu şekildedir; *Mukaddime*: "bu 'ilme şürû'dan evvel bilinmesi lâzım olanları beyân eder", *1. Makale*: "ecrâm-ı 'ulviyyenüñ aḥvâlin beyân eder", *1. Bab*: "eflâk-ı külliyyenüñ 'adedin ve keyfiyyet-i tertîblerin beyân eder", *2. Bab*: "meşhûr olan devâir-i 'azâm ve şaġârı ve kavsları beyân eder", *3. Bab*: "toġuzuncı ve sekizinci felegün ya'nı felekü'l-eflâkuñ ve felekü'l-burucuñ hey'et ve hareketin ve felegün buruca taġsîminüñ keyfiyyetin ve aḥvâl-i şevâbitden daḡı bir şemmesin beyân eder", *4. Bab*: "râbi' eflâk kevâkib seb'a-i seyyârenüñ hey'etin beyân eder", *5. Bab*: "eflâk-ı kevâkib-i seyyârenüñ hareketin beyân eder", *6. Bab*: "seyyârâta 'arız olan aḥvâli beyân eder", *2. Makale*: "hey'et-i zemîni ve eġâlîmüñ aḡa taġsîmini ve 'ulviyyânüñ evzâ'müñ ihtilâfı sebebi ile aḡa lâzım gelen aḥvâli beyân eder", *1. Bab*: "evvel hey'et-i zemîni ve aḥvâl-i eġâlîmi beyân eder", *2. Bab*: "ḡaṡṡ-ı istivânüñ havâşşın beyân eder", *3. Bab*: "vech-i küllî üzere âfâk-ı mâ'ilenüñ havâşşın beyân eder", *4. Bab*: "âfâk-ı mâilenüñ her kısmınüñ bir bir havâşşın beyân eder", *5. Bab*: "'arzi rub'-ı devr olan mevzi'üñ havâşşın beyân eder", *6. Bab*: "metâli'-i burücü beyân eder", *7. Bab*: "derece-i memerri ve derece-i ṡulû'ı ve derece-i ġurûbı beyân eder", *8. Bab*: "leyli ve nehârı ve şubḡ ve şafaġı beyân eder", *9. Bab*: târiḡ ve sâl ve mâhı ve anlaruñ eczâsı ki şeb ve rûz sâ'atdür anları beyân eder", *10. Bab*: "zıll ve aḡa müte'allıġ olanları beyân eder", *11. Bab*: "ḡaṡṡ-ı nişfü'n-nehârı ve semt-i kıbleyi beyân eder", *12. Bab*: "ib'âd ve icrâmi beyân eder".

Eserin Türk ve dünya kütüphanelerinde bulunan nüshaları şunlardır:

- 1- Ayasofya, No. 2591: Nesihle 1b- 94b yaprak, 15x24 (8.6x16.3) cm., 19 satır. 955 senesinin Zilhicce ayında Haleb'de İstinsah edilmiştir. Muhtemelen mütercim hattıylandır.
- 2- Milli Kütüphane, No. A. 532: Talikle 72 yaprak, 14.2x21 (7.5x15) cm., 21 satır. İstinsahı Zilhicce 995'te Haleb'de.
- 3- Aşir Efendi, No. 223: Talikle 42 yaprak, 19x29.5 (11x17) cm., 27 satır. 955 senesinin Zilhicce ayında Haleb'de istinsah edilmiştir.
- 4- Kandilli Rasathanesi, No. 124: talikle 124 yaprak, 16.2x10.7 (11.2x6) cm., 13 satır. H. 955 senesinde Galata'da istinsah edilmiştir.
- 5- Arkeoloji Müzesi, No. 568: Nesihle 118 yaprak, 12.5x19.2 (8x 14.4) cm., 15 satır. H. 965 senesinde Diyarbakır'da istinsah edilen nüshanın sonunda bir yaprak eksiktir.
- 6- Serez, No. 1918: Talikle 101 yaprak, 10.8x20.9 (6x15.1) cm., 25 satır. İstinsahı H. 980'de.
- 7- Halet Efendi, No. 532: Nesihle 132 yaprak, 12.8x20 (7.2x14.2) cm., 15 satır. 994 senesi Zilkadde'sinde Ken'an b. Abdurrabb tarafından istinsah edilmiştir.
- 8- Cerrah Paşa, Tıp Tarihi, No. 180: Nesihle 141 yaprak, 12.5x19.5 (7x13) cm., 13 satır. Eserin istinsahına 9 Şaban 998 Cuma günü başlandığına dair Türkçe bir kayıt yer almaktadır.
- 9- İstanbul Üniversitesi, TY. No. 1613: Talikle 82 yaprak, 13.8x23.7 (8.5x14.9) cm., 17 satır. İstinsahı H. X. asırdadır.

- 10- Teymuriyye, Riyaza, No. 137: 148 sayfa, 14x21 cm. İstinsahı . 1000'de Tarâzî, TY, I, 199; King, I, 589, II, 1125.
- 11- Ayasofya, No. 2615: Nesihle 59 yaprak, 12.8x19, (8.3x14.7), cm., 27 satır. H. 1081 senesinde Katibzade Mustafa b. Muhammed tarafından istinsah edilmiştir.
- 12- Dar el-Kutub, Mikat, No. 5/3: 65b-154b yaprak. İstinsah H. 1100'lerde, Tarâzî, TY, I, 199; King, I, 426, II, 1125.
- 13- Arkeoloji Müzesi, No. 567: Nesihle 67 yaprak, 15x22 (9.7x16) cm., 17 satır. İstinsahı H. XII. asırda.
- 14- Veliyüddin Efendi, No. 3317/4: Talikle 43b-121a yaprak, 11.5x25 (7x15.5) cm., 29 satır. İstinsahı H. XII. asırda.
- 15- Nuruosmaniye, No.2911: Nesihle 87 yaprak, 14.3x21.3 (8x16) cm., 23 satır. İstinsahı H. XII. asırda.
- 16- British Museum, Add. No.7891: Nesihle 97 yaprak, 15 satır. İstinsahı H. XII. asırda. Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum, s. 120.
- 17- Askeri Müze, No.79: Talikle 51 yaprak, 12x20.3 (7.2x17) cm., 19 satır. İstinsahı tahminen H. XII. asrın sonlarında.
- 18- Mevlana Müzesi, No.5060: Nesihle, 138 yaprak, 15x10 (11.3x6.2) cm., 13 satır. İstinsahı H. XII. asırda.
- 19- Nuruosmaniye, No.2933: Nesihle 93 yaprak, 12.9x20 (6.5x14.5) cm., 19 satır. İstinsahı H. XIII. asrın başlarında.
- 20- Hacı Beşir Ağa, No.437: Talikle 82 yaprak, 13.2x20.1 (6.6x15.3) cm., 17 satır. İstinsahı H. XIII. asırda.
- 21- Kandilli Rasathanesi, No.142: Nesihle 118 yaprak, 16x21.7 (8.4x14.3) cm., 15 satır. İstinsahı H. XIII. asrın başlarında.
- 22- Kandilli Rasathanesi, No.141: Talikle 57 yaprak, 16x21.4 (9x16) cm., 23 satır. İstinsahı H. XIII. asrın başlarında.
- 23- Dar el-Kutub, Mikat-Türkî, No.779. Fihrist al-Hidiviyya, TY, I, 199.
- 24- Kavala, Türki-Mecami, No. I (nr. genel 780): Nesihle 120 yaprak, 15.5x21 cm., 15 satır. Fihrist al-Hidiviyya, TY, I, 199; Tarazî, TY, I, 199.
- 25- Feyzullah Efendi, No.1336: Talikle 92 yaprak, 13.2x19.3 (7.5x15) cm., 15 satır.
- 26- Vatikan, FY, No. 19/2: Nesihle 55b-112b yaprak, 21x12 cm., 20 satır. Catalogue, s. 45-46.
- 27- Tal'at, Türkî-Felek, No. 49 (genel nr. 782): Nesihle 115 yaprak, 11x20, 21 satır Fihrist al-Hidiviyya, TY, I, 199; Tarazî, TY, I, 199.

Konu bakımında oldukça kapsamlı olan bu eserde tespit edilen Astronomi terimleri şunlardır:³

āb:<Far. Ağustos ayı.

ābān :<Far. Akrep burcu. Şemsî senenin sekizinci aydır ve Afıtab'ın akrep burcunda seyrettiği zamandır

āf-tab :<Far. 1. Güneş. 2.Güneş ışığı.

aḥmer :<Ar. Kırmızı, kızıl.astr. Merrih, Nahsü'l-asgar, Mars.

³ Terimler anlamlandırılırken kaynaklarda belirtilen sözlüklere ek olarak: Yavuz Unat'ın Eski Astronomi Metinlerinde Karşılaşılan Astronomi Terimlerine İlişkin Bir Sözlük Denemesi adlı çalışmasından, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname'sinden, Ömer Türker'in Kadızade Rumi'den çevirmiş olduğu Şerhu'l-Mülahas fi ilmi'l-Hey'e'den ve Seydi Ali Reis'in çeviriyazı alfabesine aktardığımız Hülasatü'l-Hey'et adlı eserinden yararlanılmıştır.

- '**aķreb** :<Ar. Akrep burcu, Scorpion, Scorpio: Ekliptik üzerinde yer alan burçların sekizincisi.
aķsām-ı ḥaķiķiyye :<Ar.Far. bk. "sā'āt-i ḥaķiķiyye".
aķsām-ı vasaṭiyye : <Ar.Far. bk. "sā'āt-i vasaṭiyye".
'**ālem-i kevn ü fesād** : <Ar.Far. bk. "ālem-i süflî".
'**ālem-i nesīm** : <Ar.Far. bk. "küre-i buḥār".
'**ālem-i süflî** : <Ar.Far. Basit cisim ulvî ve süflî olmak üzere ikiye ayrılır: Süflî olan cisimler anâsır-ı erba'a denilen hava, su, toprak ve ateştir. Bunların 'ālemine 'ālem-i süflî veyâ 'ālem-i kevn ü fesād derler.
'**ālem-i ulvî** : <Ar.Far. Basit cisim ulvî ve süflî olmak üzere ikiye ayrılır: Basit cisim aydınlatıcı ise yıldızlar değilse göklerdir. Bunlara ecrām-ı eṣṣriyye veya 'ālem-i 'ulvî denir.
'**amūd** :<Ar. Direk, sütun.
'**anâsır-ı erba'a** :<Ar.Far. Dört unsur: ateş, hava, su, toprak.
arż :<Ar. 1.Dünya. 2.Toprak.
'**arż** :<Ar. Bir nesnenin eni, enliliği, enlem.
'**arż-ı iklim-i rü'yet** : <Ar.Far. Görünen iklim enlemi. Ufuk dairesi ile burçlar kuşağının ufku arasında veya aksiyle bu dairede oluşan kısa yaya denir.
'**arż-ı virāb** : <Ar.Far. bk. "inḥirāf".
'**āşir** :<Ar. Onuncu ev, (İng. upper culmination, Lat. medium caelum): Güneş'in günlük yörüngesinin ufkun üzerinde meridyende bulunduğu nokta.
'**avvā** :<Ar. Ayın konaklarından on üçüncüsü. Dördü elif harfi gibi sıralanmış, biri batıya doğru kıvrılmış beş yıldızdan oluşur.
āyār:<Far. Mayıs ayı.
āzar :<Far. Balık burcu. Rumî seneden evvel bahar ayıdır ve Afitab'ın Hut burcunda bekleme süresidir.
āzer:<Far. Yay burcu. Şemsi senenin dokuzuncu ayının ismi.
'**ażime** :<Ar. Büyük daire, küreyi iki parçaya bölen yüzeylerin kürenin merkezinden geçene denir. bk. "mınṭaķa (1)".
'**azrā** :<Ar. Başak burcu; başak takım yıldızı.
başit :<Ar. Yalın cisimler. Yalınlar farklı doğalara sahip cisimlere bölünemeyen cisimlerdir.
başıte :<Ar. bk. "ḥareket-i başite".
bedr :<Ar. Ayın on dördüncü gecesi, dolunay.
behmen :<Far. Kova burcu, Şemsî senenin on birinci ayının ismidir ve Afitab'ın Delv burcunda dönme süresidir.
bu'd :<Ar. Uzanım; (İng. elongation, Lat. elongatio): Gezegen-Yer-Güneş üçlüsünün oluşturduğu açı; Yer'den gezegene ve Güneş'e çizilen iki doğru arasındaki açı.
bu'd-ı aķreb :<Ar.Far. bk. "ḥażiż".
bu'd-ı evsaṭ : <Ar.Far. En uzun uzaklık ile en kısa uzaklığın (bu'd-ı aķreb, bu'd-ı ib'ād) toplamının yarısı olan uzaklık. Ortalama uzaklık.
bu'd-ı ib'ād : <Ar.Far. bk. "evc".
bu'd-ı mu'addil : <Ar.Far. Kamerin battığı boylam ile ufuk arasında olan ekvatorun bir yaydır.
bu'd-ı sevā : <Ar.Far. Güneşin boylamı ile ayın boylamı arasında olan ekliptikten bir yaydır.
bula' :<Ar. Ayın konaklarından yirmi üçüncüsü. Ay'ın yörüngesinde iki eşit küçük yıldızdır.
buṭeyn :<Ar. Ayın konaklarından ikincisi. Koç burcunda birbirine yakın üç küçük yıldızdır.
cebhe :<Ar. Ayın konaklarından onuncusu. Hayvanın (aslanın), zikzak şeklinde sıralanmış dört parlak yıldızdır. Bunlardan biri Aslan'ın kalbidir.

cedj :<Ar. On iki burçtan biri, Oğlak burcu.

cenüb :<Ar. Güney.

cevzā :<Ar. El-sevemani, İkizler burcu, Twins, Gemini: Ekliptik üzerinde yer alan burçların üçüncüsü.

cevzeher :<Ar. Düğüm noktası; (Lat. draconis, nodus evchens): "Bu altı gezegenin dışmerkezli kürelerinin düzlemlerinden her biri, ekliptik düzlemini karşılıklı iki noktada keser. Dışmerkezli küreler kuzey ve güney yönünde ekliptiğe eğimlidirler. Gezegenlerin küresi ve ekliptiğin kesişmesi ile oluşan bu şekil şin olarak adlandırılır. Bu x harfidir ve Yunanca'da şin'dir (chi). Ekliptikte, gezegenlerin küresinde (gezegenin) kuzeye doğru (yöneldiği) nokta çıkış düğümü olarak adlandırılır. Bu cevzeherdir. Bunun karşısındaki nokta da iniş düğümü olarak adlandırılır."

cevzehereyn :<Ar. bk. "uğdeteyn".

ceyb-i ma'kūs : <Ar.Far. bk. "sehm".

ceyb:<Ar. Yayın üzerinde bir noktadan çapa (kuṭr) çizilen dik.

ceyb-i müstevej : <Ar.Far. bk. "ceyb".

cirm :<Ar. Cisim, hacim, oylum.

cism-i başıṭ : <Ar.Far. bk. "başıṭ".

dā'ire-i āfaḳ : <Ar.Far. Ufuk dairesi. Feleğin görünen yarısından görünmeyen yarısını ayıran bir büyük dairedir.

dā'ire-i 'arż : <Ar.Far. Enlem dairesi. Ekliptiğin iki kutbundan ve bir parçasından veya bir gökcisminin merkezinden geçen daire.

dāire-i evvelü's-sümüt : <Ar.Far. Birinci azimut dairesi: Zenit ve nadir ile tam doğu noktasından geçen ve azimut açısının kendisine nispetle alındığı yükseklik dairesi.

dāire-i ḥindiyye : <Ar.Far. Namaz vakitlerinin tesbitinde kullanılan ve güneş gören düz bir yere çizilen dāire veya bu şekle uygun olarak yapılan ālet.

dāire-i irtifā' : <Ar.Far. Yükseklik dairesi: Zenit ve nadir noktalarından ve bir gökcisminin merkezinden geçen daire. Bu daire gökyüzünde varsayılan bir noktadan ve zenit (semt el-re's) ve nadir (nadir) noktalarından geçer ve ufku iki noktada keser. Bu iki noktaya azimut (semt) noktaları adı verilir. Bu yüzden bu daireye azimut dairesi (daire-i semtiyye) de denir.

dāire-i mārre bi'l-aḳṭābū'l-erba'a : <Ar.Far. Dört kutuptan geçen daire. İki kürenin (ekvator ve ekliptik) kutupları ile sınırlanmış daire; kutuplardan geçen büyük daire; (İng. the solstitial colure, Lat. colurus solstitiorum, transpolaris circulus atque colurus): Ekvator ve ekliptiğin kutuplarından geçen büyük daire.

dāire-i meyl : <Ar.Far. Dikaçıklık dairesi: Ekvatorun iki kutbundan ve ekliptiğin bir parçasından veya bir yıldızın merkezinden geçen büyük daire. Ekliptiğin parçası ile ekvator dairesi arasında bu daireden olan yaya birinci eğim (meyl-i evvel) adı verilir. Yıldızın merkezi ile ekvator arasındaki yay ise o yıldızın dikaçıklığıdır.

dāire-i nişfü'n-nehār : <Ar.Far. Meridyen dairesi; ekvator ve ekliptiğin kutuplarından ve zenit ve nadir noktalarından geçen büyük daire. Doğu ve batı yarısı arasındaki ortak kesit; Meridyen dairesi, evrenin iki kutbundan ve zenit ve nadir noktalarından geçip ufuk dairesini iki noktada keser. Bunlardan kuzey kutbuna yakın olanı Kuzey noktası (nokta-i şimal), güney kutbuna yakın olanı Güney noktası (nokta-i cenüb) olarak adlandırılır. Bu iki noktayı birleştiren çizgi ise meridyen hattıdır (hatt-ı nısf el-nehār).

dāire-i şağire : <Ar.Far. bk. "şağire".

dāire-i semtiyye : <Ar.Far. bk. "dāire-i irtifā'".

- dâire-i tedvîr** : <Ar.Far. Episikl; (Lat. Epicyclus): Eksantrik daire üzerinde yer alan ve gezegenin üzerinde dolandığı küçük daire.
- dâire-i vasaṭü's-semâ-yı rü'yet** : <Ar.Far. Görünür gök (ortası) dairesi: Ekliptiğin kutuplarından ve zenit ve nadir noktalarından geçen ve ekliptiği görünen ve görünmeyen olmak üzere iki kısma ayıran büyük daire. Bu dairenin kutupları doğuş ve batış noktalarıdır.
- dâli** :<? bk. "delv".
- deberân** :<Ar. Ayın konaklarından dördüncüsü. Bunu Araplar Fenik olarak da adlandırırılar. Bu yıldızla birlikte olan küçük yıldızlar Kalâis olarak adlandırılırlar.
- delv** :<Ar. astr. On iki burçtan birinin adı olup, Güneş, eski ocak ayının sekizinci günü bu burca girer, Kova burcu.
- derece-i memerr** : <Ar.Far. Geçiş derecesi; (Lat. transitus): Yıldızdan ve ekvatorun kutbundan geçen büyük dairenin ekliptiği kestiği nokta ile Koç noktası arasında kalan ekliptikten yay. Yıldız, meridyenden, boylam derecesi ile birlikte değil, geçiş derecesi olarak adlandırılan diğer bir derece geçişi ile birlikte geçer. Geçiş derecesi, yıldızdan ve ekvatorun kutbundan geçen büyük daire ile belirlenir.
- dey** :<Ar. Oğlak burcu. Şemsî aylardan onuncusudur ve Güneş'in Cedi burcunda bekleme müddetidir.
- dıl'** :<Ar. geom. Kenar.
- ecrâm-ı eşriyye** : <Ar.Far. " 'âlem-i 'ulvî".
- eflāk-ı hevâmil** : <Ar.Far. Taşıyıcı küreler.
- eflāk-ı külliye** :<Ar.Far. Yeryüzünü çevreleyen büyük küreler.
- eḥbiya** :<Ar. Ayın konaklarından yirmi beşincisi. Ortasında dördüncü bir yıldızın bulunduğu üçgen şeklinde üç yıldızdır.
- esed** :<Ar. Aslan burcu, Lion, Leo: Ekliptik üzerinde yer alan burçların beşincisi.
- eşhâş** :<Ar. (c. şahıs) bk. "şahış".
- evc** :<Ar. Evc, yeröte, apoje; (İng. apogee, Lat. apmeum): Bir gezegenin Yer' e en uzak olduğu nokta.
- evc-i ḥâmil** :<Ar.Far. Taşıyıcının apojesi.
- evc-i müdir** :<Ar.Far. Müdirin (Merkür) apojesi.
- evvelü's-semt** :<Ar.Far. bk. "dâire-i evvelü's-sümüt".
- faşl-ı müsterek** :<Ar.Far. geom. arakesit.
- fazlü'd-dâir** :<Ar.Far. Dâire-i nişfü'n-nehâr (merdiyen dairesi) ile yıldızın merkezi arasındaki yaya denir.
- felek-i â'lâ** :<Ar.Far. bk. "felek-i atlas".
- felek-i atlas** :<Ar.Far. En büyük küre, Kürelerin küresi: Bütün küreleri çevreleyen küre. bk. "felek-i â'zam".
- felek-i â'zam** :<Ar.Far. 1.Evvelce, gök bilgisi ile uğraşan alimlere göre dokuzuncu kat gök. 2.Alem, dünya. 3.Eskilerin inanışına göre, her seyyareye mahsus bir gök tabakası.
- felek-i cevzeher** :<Ar.Far. Merkezi alemin merkeziyle aynı olan iki paralel yüzeyle kuşatılmış küre bir cisim.
- felek-i eflāk** :<Ar.Far. Göğün en son katı.
- felek-i mā'il** :<Ar.Far. Eğimli küre; (İng. oblique sphere, Lat. obliquus, deflectens): 1. Gezegenin üzerinde hareket ettiği, ekliptiğe belli bir açı ile eğimli olan küre; gezegenin yörüngesi. 2.Ay'ın ikinci küresi.
- felek-i mümeşşil** :<Ar.Far. Ortakmerkezli küre (Lat. concantricus): Merkezi ekliptiğin merkezi (Yer) olan küre.
- felek-i müstaḳim** :<Ar.Far. bk. "mu'addilü'n-nehâr".
- felek-i sevâbit** :<Ar.Far. bk. "felekü'l-burûc".

- felekü'l-burüc** :<Ar. Burçlar kuşağı, ekliptik, tutulum dairesi; (Lat. ecliptica, signifero, zodiac): Güneş'in bir yıl boyunca üzerinde dolandığı daire. Çevreleyen kürelerin adedi, yıldızların bütün hareketleri ile birlikte, sekizdir. Bunlardan yedisi yedi gezegen için, en yüksek olan sekizincisi ise sabit yıldızlar içindir ve burçlar kuşağı olarak adlandırılır.
- felekü'l-eflāk** :<Ar.Far. bk. "felek-i ā'zam".
- ferverdīn** :<Far. Koç burcu. Mah-ı senedir ki Afitab'ın Hamel burcunda olduğu müddettir.
- fī-zevāl** :<Ar. Günortası, öğle: Güneş'in zenitte bulunma zamanı. Güneş'in öğlene geldiği an.
- ğafır** :<Ar. Ayın konaklarından on beşincisi. Araları açık üç küçük yıldızdır. Bunlardan ikisi, el-Zubâneynin önündedir.
- ğarb** :<Ar. Güneşin battığı taraf, gün batısı, batı.
- ğarib** :<Ar. bk. "sābi'".
- ğavārib** :<Ar. Ekliptikten bir yay ile batan ekvatorndan bir yaydır.
- ğurre** :<Ar. Arabî ayların ilk günü.
- ğurūb** :<Ar. Bir gök cisminin batıda görünmez olması, batması.
- hādde** :<Ar. Dar açılı.
- hamel** :<Ar. El-Kebş, Koç burcu, Ram, Aries: Ekliptik üzerinde yer alan burçların ilki.
- hāmīl** :<Ar. Taşıyıcı (küre).
- hamse-i müsterāka** :<Ar.Far. Celali senenin sonuna eklenen beş gün.
- hamse-i mütehayyire** :<Ar.Far. (beş şaşırılmış) Ulviyye grubundaki gezegenlerle (Merrih, Zühāl, Müşteri), Süfliyyeyn grubundaki gezegenlere (Utarid ve Zühre) verilen isim. Bunlara böyle denmesinin nedeni bunlar kâh düz, kâh yavaş giderler, kâh durur, kâh geri dönerler. Yine bazen durup yavaş yavaş hareket ederler, bazen de düz ve süratli giderler.
- hareket-i başıte** :<Ar.Far. Feleğin içerisinde veya yüzeyinde varsayılan, feleğin çevresinde eşit zamanlarda eşit mesafeleri geçen ve feleğin merkez dairesinde eşit zamanlarda eşit açılar oluşturan noktanın hareketi.
- hareket-i devriyye** :<Ar.Far. Dairesel hareket.
- hareket-i idbār** :<Ar.Far. bk. "idbār".
- hareket-i iqbāl** :<Ar.Far. bk. "iqbāl".
- hareket-i müfrede** :<Ar.Far. Bir felekten çıkan hareket.
- hareket-i mürekkebe** :<Ar.Far. Birden fazla felekten çıkan hareket.
- hareket-i şāniye** :<Ar.Far. İkinci hareket; (Lat. motus stellarum): Güneş'i ve yıldızları batıdan doğuya doğru döndüren hareket. Güneş'i ve yıldızları batıdan doğuya doğru döndüren ikinci hareket, birinci hareketin yönüne terstir ve birinci hareketin kutuplarından farklı iki kutup üzerindedir. Bu iki kutba uzaklığı eşit, ve ikinci hareket kuşağı olan büyük orta daire ekliptik olarak adlandırılır.
- hareket-i takvīmiyye** :<Ar.Far. "bk. hareket-i tūliyye".
- hareket-i tūliyye** :<Ar.Far. Boylamsal hareket.
- hareket-i yevmiyye** :<Ar.Far. Günlük hareket; (İng. diurnal motion): Bir gün içinde olan ya da her gün tekrarlanan hareket.
- hareket-i vasaṭ** :<Ar.Far. Yıldızın orta yayı (kavs-ı vasaṭı) kat ettiği harekete denir.
- hāricü'l-merkez** :<Ar.Far. Dışmerkezli (küre), eksantrik (küre); (Lat. eccentricus): Merkezi ekliptiğin merkezi (Yer) olmayan (küre).
- harifī** :<Ar. Güz, Sonbahar'a ait veya dahil; (İng. autumn): Eylül, Ekim ve Kasım aylarını içine alan zaman aralığı (kuzey yarımküre için).
- hāṣṣa-i mer'iyye** :<Ar.Far. Gerçek anomali: Episikl üzerinde, gerçek apoje ve gezegenin gerçek yeri arasındaki yay.
- hāṣṣa-i vasaṭiyye** :<Ar.Far. Ortalama anomali: Episikl üzerinde, ortalama apoje ve gezegenin gerçek yeri arasındaki yay.
- haṭṭ-ı istivā** :<Ar.Far. bk. "mu'addilü'n-nehār".

- ḥaṭṭ-ı maşrık ve mağrib** :<Ar.Far. Ufuk dairesinin gün dönümünü kesmiş olduğu iki noktayı (nokta-i mağrib:batı noktası, nokta-i maşrık:doğu noktası) birleştiren doğru çizgiye denir.
- ḥaṭṭ-ı merkez-i mu'addil** :<Ar.Far. Ekuant çizgisi: Ekuant ve episiklin merkezinden geçen çizgi.
- ḥaṭṭ-ı münhanj** :<Ar.Far. Eğrisel çizgi.
- ḥaṭṭ-ı müstaqim** :<Ar.Far. Doğrusal çizgi.
- ḥaṭṭ-ı müstedir** :<Ar.Far. Dairenin çevresi.
- ḥaṭṭ-ı nısfü'n-nehār** :<Ar.Far. Meridyen hattı, meridyen çizgisi: bk. Daire nısfü'n-nehār. Meridyen dairesi düzlemi ile ufka paralel düzlem arasındaki ortak kesit.
- ḥaṭṭ-ı semt** :<Ar.Far. Azimut çizgisi: Azimut noktalarını birleştiren çizgi.
- ḥaṭṭ-ı takvimi** :<Ar.Far. Takvim çizgisi, boylam çizgisi: Dışmerkezden ve gezegenin merkezinden geçen çizgi.
- ḥaṭṭ-ı vasaṭi** :<Ar.Far. Ortalama çizgi: Dışmerkezden ve episiklin merkezinden geçen çizgi.
- ḥaziz** :<Ar. Yerberi, periye; (İng. perigee, Lat. perigeum): Bir gezegenin Yer'e en yakın olduğu nokta.
- ḥaziz-i mer'iyye** :<Ar.Far. Görünen periye: Ekliptiğin merkezinden görünen periye.
- heḳ'a** :<Ar. Ayın konaklarından beşincisi. İkizler burcunun başında birbirine yakın üç küçük yıldızdır.
- hen'a** :<Ar. Ayın konaklarından altıncısı. İki farklı yıldızdır. Bu iki yıldızdan kuzeyde olanı parlaktır. İki yıldız da İkizler'in ayakları arasındadır.
- hilāl** :<Ar. Ayça: Ay'ın yarım daireden daha küçük görünüşü.
- ḥurdād** :<Far. İkizler burcu. Şemsi aylardan üçüncüsüdür ve Güneş'in Cevza burcunda bekleme müddetidir.
- ḥusūf** :<Ar. Ay tutulması, küsūf el-kamer (İng. lunar edipse, Lat. Eclipsi lunae): Yer'in Ay'ı örtmesi; Ay ile Güneş arasına Yer'in girmesi ve bu nedenle de Ay'ın Güneş'ten aldığı ışığı kesilmesi.
- ḥūt** :<Ar. 1.Büyük balık. 2.astr. Balık burcu, semanın güney yarımküresinde Sevr burcundan ileride Hamel burcunun istikametinde bir burç.
- ihlilecîü's-sekl** :<Ar.Far. Yumurta biçiminde, elips şekilde (olan).
- ikbāl** :<Ar. Bir gezegenin diğer on iki burcun tertibine göre hareketi.
- idbār** :<Ar. Bir gezegenin diğer on iki burcun tertibine zıt olarak hareketi.
- iklîl** :<Ar. Ayın konaklarından on yedincisi. Üç parlak yıldızdır.
- iltivā** :<Ar. (İng. slant, Lat. obliquatio): (Merkür' de) episiklin sallanması.
- inḥidāb** :<Ar. Dışbükey.
- inḥirāf** :<Ar. 1. (Ay'da) episikl üzerindeki ortalama hareketin, sabit bir noktaya göre değil, Ay-Güneş uzanımına göre değişen bir noktaya göre ölçülmesi; (Lat. inflexio); 2. İnhiraf-ı tedvir ardü'l-virab: episiklin sapması: (Gezegenlerde) episiklin taşıyıcı küreye olan eğimi. Episiklin görünen apoje ile görünen perijesinden geçen çizgi ile onu dik olarak kesen episiklin çapının ekliptik düzleminde ve eğimli küre düzleminde (yani aynı düzlemde) olmaması.
- inḳılāb-ı şayfi** :<Ar.Far. Yaz dönencesi.
- inḳılāb-ı şitevî** :<Ar.Far. Kış dönencesi.
- isfend-armūz** :<Far. Balık burcu. Güneş yılının on ikinci ayının ismidir.
- i'tidāl-i ḥarifi** :<Ar.Far. Sonbahar ılımnı; (İng. autimnal equinox): Güneş'in sonbahar noktasına (Terazi burcuna) gelmesi ve bu andaki ılım.
- i'tidāl-i rebî** :<Ar.Far. İlkbahar ılımı. (İng. vernal equinox): Güneş'in ilkbahar noktasına (Koç burcuna) gelmesi ve bu andaki ılım.
- ḳadr** :<Ar. astr. Kadir, yıldızları parlaklık derecelerine göre birbirinden ayırdetmek için yapılan tasnifte her dereceden biri.
- ḳā'ide** :<Ar. geom. Taban.
- ḳāime** :<Ar.1.geom. Dik. 2. bk. "zāviye-i ḳāime".

- kalb** :<Ar. Ayın konaklarından on sekizincisi. İki yıldız arasındaki parlak kırmızı yıldızdır (kalb el-'akreb).
- kalbü'l-'akreb** :<Ar. Akrep takımyıldızında yer alan ikili yıldızdır, Lat. Antares.
- kalbü'l-esed** :<Ar. Aslan takımyıldızının en parlak yıldızı, Lat. Regulus.
- kamer** :<Ar. astr. Ay.
- kātib** :<Ar. Merkür.
- kavs** :<Ar. geom. Yay.
- kavs**:<Ar. Rāmî; Yay burcu.
- kavs-ı leyl ü nehār** :<Ar.Far. Gece ve gündüz yayı.
- kavs-ı vasaṭi** :<Ar.Far. Orta yaylar. Gezegenlerde orta, tevali doğrultusunda ekliptikten bir yaydır. Bu yay alemin merkezinden çıkıp equant merkezi ile episikl merkezi arasında uzanan çizgiye örtüşen veya paralel olan bir enlem dairesinin çeyreği ile Koç'un başlangıcı arasındadır.
- kavsü'l-leyli** :<Ar. Gece yayı: Güneşin doğuş ve batış noktaları arasında Yer'in altında Güneş yörüngesi dairesinden bir yaydır.
- kavsü'n-nehārj** :<Ar. Gündüz yayı: Güneşin doğuş ile batış noktaları arasında Yer'in üzerinde Güneş yörüngesi dairesinden bir yaydır.
- kavsü'n-nūr** :<Ar. bk. "bu'd-ı sevā".
- kavsü'r-rü'yet** :<Ar. bk. "bu'd-ı mu'addil".
- keh-keşān** :<Far. Samanyolu.
- kevākib-i müteḥayyire**:<Ar.Far. bk. "ḥamse-i müteḥayyire".
- kevākib-i 'ulviyye** :<Ar.Far. bk. "ulviyye".
- keyvān** :<Far. astr. Zuhale (satürn) gezegeni.
- kuṭb-ı cenūbj** :<Ar.Far. Güney kutbu: Yer'in dönme ekseninin Yer'i ya da göğü deldiği noktalardan kutup yıldızının karşısında olanı.
- kuṭb-ı ḥareket** :<Ar.Far. bk. "kuṭb-ı küre".
- kuṭb-ı küre** :<Ar.Far. Kürenin çevresinde varsayılan iki karşılıklı nokta.
- kuṭb-ı şimālī** :<Ar.Far. Kuzey kutbu: Yer ve gök kürelerinde Kutupyıldızı yönündeki kutup.
- kuṭr** :<Ar. mat. Köşegen; çap.
- küre-i arz** :<Ar.Far. Yerküre, yeryuvarlağı; (İng. terrestrial globe): Üzerinde yaşadığımız yuvarlak gök cismi.
- küre-i buḥār** :<Ar.Far. Astronomicilerden kimisi havayı buharla karışması ve karışmaması bakımından ikiye ayırmıştır. Birincisi buharlardan arınmış latif havadır. Çünkü buharlar ötesine geçemeyeceği bir sınıra kadar yükselip durur. Bu sınır yaklaşık on yedi fersahtir. İkincisi buharla karışıkkesif havadır. Buna buhar küresi (küre-i buḥār), esinti alemi (ālem-i nesīm) ve gece ve gündüz küresi (küre-i leyl ü nehār) denir.
- küre-i ḡayr-ı tāmme** :<Ar.Far. Tam olmayan küre, elipsi daire.
- küre-i leyl ü nehār** :<Ar.Far. bk. "küre-i buḥār".
- küre-i müntaşıba** :<Ar.Far. bk. "küre-i müstaḳjme".
- küre-i müstaḳjme** :<Ar.Far. Dik küre, ekvator. bk. "ḥaṭṭ-ı istivā, mu'addilü'n-nehār".
- kürjü's-şekl** :<Ar. Küre şeklinde olan, küresel.
- küsūf** :<Ar. astr. Güneşin tutulması, Ay'ın Dünyamız ile Güneş arasına girerek gölgesiyle güneşi kısmen veya tamamen örtmesi.
- küsūf-ı küllī ve küsūf-ı cüz'ī** :<Ar.Far. Güneş tutulması sırasında Ay Güneş'in ışığını örter ve bu nedenle de bir gölge konisi meydana gelir. Bu gölgenin konisi eğer Yer'e ulaşırsa tam tutulma (küsūf-ı küllī), eğer oluşan tam gölgenin konisi değil de yarı gölgenin konisi ulaşıyorsa bu sefer kısmi tutulma (küsūf-ı cüz'ī) oluşur.
- maḡrib-i i'tidāl** :<Ar.Far. Batı noktası, batı ılımlı noktası; (İng. west point): Ufuk dairesinin ekvatoru kestiği noktalardan batı tarafında olanı.

- māh-ı kamerî** :<Ar.Far. Kamerî ay.
māh-ı şemsî :<Ar.Far. Güneş ayı.
maḥrūṭî :<Ar. geom. Konik.
maḳām-ı evvel :<Ar.Far. Bir yıldızın geriye dönüşünden (ric'at) önceki durağına ilk makam denir.
maḳām-ı şānî :<Ar.Far. Bir yıldızın geriye dönüşünden sonraki durağına ikinci makam denir.
maşriḳ-i i'tidāl :<Ar.Far. Nokta-i tulu, doğu noktası, doğu ılım noktası; (İng. east point): Ufuk dairesinin ekvatoru kestiği noktalardan doğu tarafında olanı.
medār :<Ar. 1.Yörünge; (İng. orbit): Bir gökeisminin üzerinde dolandığı daire; hareketi boyunca çizdiği yol. 2.Dönence: Ay ya da Güneş'in görünen deviniminde gelip geri döndükleri yer ya da daire.
medārāt-ı urūz :<Ar.Far. Enlem daireleri.
medārāt-ı noḳta-i mefrūza :<Ar.Far. bk. "şaḡire".
medārāt-ı yevmiyye :<Ar.Far. Ekvator da dahil olmak üzere ekvatora paralel olan dairelere 'günlük yörüngeler' (medārāt-ı yevmiyye) adı verilir.
mekş :<Ar. Tam Ay tutulmalarında Ay'ın gölge dairesi içinde kaldığı safha.
menāzil-i kamer :<Ar.Far. Ay'ın konakları; (İng. mansiones of the maan, Lat. lune mansiones): Güneş'in kat ettiği ekliptik kuşağının on iki burca bölünmesi gibi Ay'ın yörüngesi de konaklara bölünmüştür.Buna göre Ay, dolanımında, her biri bir güne karşılık gelen ve 13°'den oluşan yirmi sekiz durak yerini, yani konağı kat etmektedir. Konakların her biri bir yıldız grubuna karşılık gelir ve karşılık geldikleri yıldız gruplarının isimleri ile anılırlar.
merkez-i âlem :<Ar.Far. Evrenin merkezi.
merkez-i şaḳil :<Ar.Far. Ağırlık merkezi.
merriḥ :<Ar. astr. Dünya'dan sonra güneşe en yakın olan seyyare.
meṭālî :<Ar. 1. Sağaçıklık, rektesansion, bahar açısı; (İng. right -ascension): bir gökcisminden geçen meridyen dairesinin ilkbahar noktasından (Koç noktası) geçen meridyen dairesine göre açısız uzaklığı. 2. Doğuş: Bir yıldızın ufuktan doğması.
meṭālî-i felek-i müstaḳîm :<Ar.Far. Dik kürede doğuş (el-metali' fi'l-felekü'l-müstaḳîm, ascension in the right sphere), ekliptiğin yaylarının, enlemi sıfır olan (yani ekvator üzerinde bulunan) bir bölgenin ufku üzerinde yükselmesidir. Dik doğuş, Koç burcunun başlangıcı ile ufuk dairesinin ekvatoru kestiği nokta arasında yer alan ekvatorun bir yaydır. Böyle bir doğuş, Koç burcunun ilk noktasından, yani ilkbahar ılımından ölçüldüğü için Koç burcunun başlangıcından olan doğuşlar" (metali' min evvel-i Hamel) olarak adlandırılır. Eğer dik doğuş Oğlak burcundan itibaren ölçülür ise, Oğlak burcunun başlangıcından olan doğuşlar (metali' min evvel-i Cedi) olarak adlandırılır.
meṭālî-i ḥaṭṭ-ı istivā :<Ar.Far. bk. "meṭālî-i felek-i müstaḳîm".
meṭālî-i küre-i muntaşiba :<Ar.Far. bk. "meṭālî-i felek-i müstaḳîm".
meyl :<Ar. Eğim; (İng. inclination, Lat. declinatio): 1.Taşıyıcı kürenin ekliptiğe olan eğimi; 2. İnhiraf, deklinasyon, dikaçıklık, yükselim: Bir gökcisminin gök küresinde ekvator düzlemine göre açısız uzaklığı. 3. Eğiklik; (İng. inclinatian): Bir düzlemde hareket eden bir gökcisminin yörünge düzleminin belirtilmiş herhangi bir düzleme göre yaptığı açı.
meyl-i evvel :<Ar.Far. Birinci cüzi eğim; (İng. the first obliquity, Lat. declinatio prima): Ekvatorun kutuplarından geçen büyük daireden, ekvatorla ekliptik arasında olan yaylar.
meyl-i küllî :<Ar.Far. En büyük eğim: Ekliptiğin ekvatora en uzak noktaları; ekliptik ve ekvator daireleri arasındaki eğim. Bu daire (kutuplardan geçen daire) ekliptiği iki noktada keser. Bu iki nokta en büyük eğim noktalarıdır ve bu noktalar kuzey ve güneyde, ekliptiğin ekvatora en uzak noktalarıdır. Kuzeydeki nokta yaz dönencesi olarak adlandırılır ve Yengeç burcunun başlangıcıdır. Güneydeki nokta ise kış dönencesi olarak adlandırılır ve Oğlak burcunun başlangıcıdır.

- meyl-i şānī** :<Ar.Far. İkinci cüzi eğim; (Lat. declinatio secunda): Ekliptiğin kutuplarından geçen büyük daireden, ekvatorla ekliptiğin arasında olan yaylar.
- mıntāka** :<Ar. 1.Gerek arzda gerek felekde farz olunmuş bazı dairelere ıtlak olunur. 2.Yer yuvarlağının üstündeki bölge. 3. Kuşak; (İng. zone): Yeryüzünde ya da herhangi bir gökcisminde belli koşulları sağlayan bölge. 4. Bölge, yöre; (İng. field): Gökyüzünde bölünmüş ya da seçilmiş alan.
- mıntāka-i felek-i ā'zam** :<Ar.Far. bk. “mu'addilü'n-nehār”.
- mıntāka-i felek-i sevābit** :<Ar.Far. bk. “felekü'l-burūc”.
- mıntākatü'l-burūc** :<Ar.Far. bk. “felekü'l-burūc”.
- mıhr** : <Far. Terazi burcu. Şemsî ayların yedincisidir.
- mıhr-cān** :<Far. 1.Sonbahar. 2.Eski İranlıların iki büyük bayramından biri olup yedinci güneş ayının on altıncı gününe rastlar.
- mıhver** :<Ar. Eksen; (İng. axis): Çevresinde bir cismin döndüğü doğru.
- mıżān** :<Ar. Terazi burcu, Balange, Libra: Ekliptik üzerinde yer alan burçların yedincisi.
- mu'addilü'n-nehār** :<Ar. Hatt-ı istiva, ekvator; (İng. equator, Lat. <equator): Ekvator daresi. Yer merkezinde dönme eksenine dik olan düzlemin yeryuvarlağı ile arakesiti.
- muḥaddeb** :<Ar. 1.Kamburlu, tümsekli. 2.geom. Dışbükey, konveks, fr.convexe.
- muḥāk** :<Ar. Her Arabi ayının son üç gecesi. Ayın son gecesi ki kamer büsbütün görünmez olur.
- muḥāzāt** :<Ar. Aynı hizada bulunma, karşı durma, karşı olma, paralel.
- muḥīṭ-i dāire** :<Ar.Far. bk. “ḥaṭṭ-ı müstedjir”.
- muḥā'ar** :<Ar. 1.Çukur, oyuk. 2.geom. İçbükey.
- muḥāddim** :<Ar. Ayın duraklarından yirmi altıncısı. İki parlak yıldızdır. Kuzeyde olanı Menkib el-Feres olarak adlandırılır.
- muḥāntarāt** :<Ar. Ufka paralel olan yükseklik daireleri.
- muḥāntarāt-ı inḥiṭāt** :<Ar.Far. Alçaklık daireleri: Ufka paralel olan yükseklik dairelerinin ufku altında olanları.
- muḥāntarāt-ı irtifā'** :<Ar.Far. Yükseklik daireleri: Ufka paralel olan yükseklik dairelerinin ufku üzerinde olanları.
- murdād** :<Far. Aslan burcu. Şemsî senenin beşinci ayıdır ve yazın ortasıdır. Afıtabin kendi evi olan Esed burcunda bekleme müddetidir.
- muṭlak-ı ceyb** :<Ar.Far. bk. “ceyb-i müstevj”.
- mücesseme** :<Ar. Tecessüm etmiş, cisimlenmiş, cisimli.
- müddet-i mekş** :<Ar.Far. bk. “mekş”.
- müdjir** : <Ar. Merkür gezegeninin ± 120 derecelerde episiklinin görünen çapının büyümesini açıklamak üzere varsayılan, bu amaçla episiklin merkezini taşıyan ve merkezi evrenin merkezinden farklı olan küre. Merkür'deki apoje.
- müfredde** :<Ar. bk. “ḥareket-i müfredde”.
- mümeşşil** :<Ar. bk. “felek-i mümeşşil”.
- münferice** :<Ar. Geniş açı.
- münḥānī** :<Ar.bk. “ḥaṭṭ-ı münḥānī”.
- mürekkēb** :<Ar. Bileşik cisimler. Farklı doğalara sahip cisimlere bölünen cisimlerdir (madenler, bitkiler, canlılar gibi).
- mürekkēbe** :<Ar. bk. “ḥareket-i mürekkebe.”
- müşelleş** :<Ar. geom. Üçgen.
- müstaḳīm** :<Ar. bk. “ḥaṭṭ-ı müstaḳīm”.
- müşterī** :<Ar. Jüpiter: (Eskiden) altıncı gezegen. Dış gezegenlerin ikincisi.
- müteşābih** :<Ar. bk. “ḥareket-i başiṭe”.
- naḥsü'l-aşgar** : <Ar. astr. Merih (Mars) gezegeni. Küçük uğursuz olarak da adlandırılmaktadır.

- naḥsü'l-ekber** :<Ar. astr. Zühal (Satürn) gezegeni, Keyvân. Büyük uğursuz olarak da adlandırılmaktadır.
- ne'âim** :<Ar. Ayın konaklarından yirmincisi. Sekiz parlak yıldızdır. Dördü Ay'ın yörüngesindedir. Ve Vâride olarak adlandırılır. Diğer dördü de ayın yörüngesi dışındadır. Ve Sâdire olarak adlandırılır. Bu yıldızlar Yay burcundandır.
- neşre** :<Ar. Ayın konaklarından sekizincisi. Aslan'ın ağızı olarak da adlandırılır. Küçük yıldızların bulutsu parçaları gibi küçük bir lekedir. Batlamyus'a göre Yengeç burcunun vücududur.
- ney-rüz** :<Far. Nevruz, yeni gün. 2.Güneş'in koç burcuna girdiği gün olup Rumi Martın dokuzuna rastlar, ilkbahar başlangıcı ve Celali takvimine göre yılbaşdır.
- neyyir-i aḥmer** :<Ar.Far. Merih yıldızı.
- neyyir-i aşğar** :<Ar.Far. astr. Ay.
- neyyir-i â'zam** :<Ar.Far. astr. Güneş.
- neyyir-i simāk** :<Ar.Far. Simāk yıldızı.
- neyyireyn** :<Ar. İki aydınlık yıldız. Güneş ve ay.
- nişf-ı kuṭr** :<Ar.Far. Yarıçap.
- nişfü'l-leyl** :<Ar. Gece yarısı; (İng. midnight): Güneş'in alt meridyenden geçtiği an. Güneş'in batması ile doğması arasındaki zamanın ortası.
- nişfü'n-nehār** :<Ar. Meridyen, öğlen; (İng. meridian, Lat. meridianus): Bir gözlemcinin zenitinden ve göğün güney ve kuzey kutuplarından geçen düzlem; Meridyen dairesi, ekvatorun kutuplarından ve bir ülkenin zenitinden geçen dairedir. Meridyen dairesinin kutbu, gün ve gecenin eşit olduğu bölgede, ufuk dairesi üzerindedir. Bu daire (meridyen dairesi), Yer'in altında ve üzerinde bulunan ekvatora paralel dairelerden her birini ikiye böler. Zenitten geçen ve her yerde günü ikiye ayıran daireye meridyen denir.
- nişākāt** :<Ar. Dilimler: Dışmerkezli küre ile episikl küresi dört kısma taksim edilir ve her bir kısma dilim (nitakat) adı verilir. Bunlardan ikisi yukarıda, diğer ikisi de aşağıdadır.
- niyāzik** :<Ar. Parlayan (yıldızlar).
- noḡta-i cenūbī** :<Ar.Far. Güney noktası: Güney doğrultusunun ufuk üzerinde göğü deldiği nokta.
- noḡta-i inḡilāb** :<Ar.Far. Dönüm noktaları, gündönümü; (İng. solstice): Gecelerin uzamadan kısaltmaya ya da kısaltmadan uzamaya dönmesi olayı ve bu dönmenin olduğu tarih.
- noḡta-i i'tidāl** :<Ar.Far. Ekinoks noktaları, ılım, ılım noktaları; (İng. equinoctial points, equinox): Gece ve gündüzün eşit olması ve gece ve gündüzün eşit olduğu noktalar. Güneş'in ekliptikle ekvatorun kesişme noktalarından birine geldiği an.
- noḡta-i mağrib** :<Ar.Far. bk. "mağrib-i i'tidāl".
- noḡta-i maşriḡ** :<Ar.Far. bk. "maşriḡ-ı i'tidāl".
- noḡta-i muḡāzāt** :<Ar.Far. Ay'ın inhirafı: Ay'ın episikl üzerindeki hareketinin sabit bir noktaya göre değil de Ay-Güneş uzanımına göre değişen bir noktaya göre ölçülmesi. Bu değişken nokta, taşıyıcının merkezini hareket ettiren daire üzerinde, taşıyıcının merkezinin tam tersi yönündeki bir noktadır.
- noḡta-i şimālī** :<Ar.Far. Kuzey noktası: Kuzey doğrultusunun ufuk üzerinde göğü deldiği nokta.
- nukte** :<Far. O nokta ve nişandır ki parmak veya bir ağaç uçlarıyla bir yere vaz ve tarh olunur. Arabîde vech, delil, ve dakika manasındadır.
- rābī** :<Ar. Dördüncü ev, vetedü'l-ard; (Lat. angulus terrae): Güneş'in günlük yörüngesinin ufuk altında meridyen üzerinde bulunduğu nokta.
- rāmī** :<Ar. Yay burcu. bk. "ḡavs".
- re's** :<Ar. Çıkış düğümü; (Lat. nodus evchens): Bir gezegenin yörüngesinin, ekliptik düzlemini, güneyden kuzeye çıkarken deldiği nokta.
- rub'-ı meskūn** :<Ar.Far. Dünyanın kara olan dörtte bir kısmı.

- rüz-ı hâkiki** :<Ar.Far. Gerçek gün, Gerçek güneş merkezinin görünür hareketine göre belirlenen zaman.
- rüz-ı vasaî** :<Ar.Far. Ortalama gün. Güneşin gözlem yerinin öğlen çemberinden art arda iki alt geçişi arasında geçen süreye bir ortalama günü denir. Takvim hesaplamalarında ortalama gün kullanılır.
- rücû** :<Ar. Geri hareket; (İng. retrograde motion, Lat. regressione): Gezegenlerin görünür hareketlerinin, sabit yıldızlara göre batı yönünde(eksi yönde) yer değiştirmesi.
- sâ'at-i hâkikiyye** :<Ar.Far. Gerçek gün (rüz-ı hâkikiyye) süresi.
- sâ'at-i mu'avvece** :<Ar.Far. bk. "sâ'at-i zamâniyye".
- sâ'at-i mu'tedile** :<Ar.Far. bk. "sâ'at-i mütesâviye".
- sâ'at-i mütesâviye** :<Ar.Far.Eşit saatler; (İng. equal hours, equinoctial hours, Lat. hararum aequilium): Bir gün, Güneş'in doğuşundan ertesi gün doğuşuna kadar, kürenin bir dolanımıdır. Yani günün uzunluğu 360 derecelik dolanıma eşittir. Gün, öğle vaktinden başlar, ertesi günün öğle vaktine kadar sürer ve 24 saate bölünür. Her bir saatin uzunluğu 15 dereceye eşittir. Buna eşit saatler adı verilir. Eşit saatler günün uzunluğu ve kısalığına göre sayılarında farklılaşan saatlerdir ve süreleri eşittir. Gecesiyle birlikte her bir gün 24 saate bölünür. Böylece, her bir saatin uzunluğu 15 derecelik dolanıma eşit olur. Burada dikkate alınmayacak bir miktar daha vardır. Buna eşit saatler adı verilir. Çünkü bu saatlerin uzunluğu farklı değildir. Gündüz yayı 15'e bölündüğünde, çıkan (sonuç) eşit gündüz saatlerinin miktarıdır. Aynı şekilde gece yayı da 15'e bölündüğünde çıkan (sonuç) gece saatlerinin uzunluğu olur. Gece saatlerinin miktarı, gündüz saatlerinin 24 saatten çıkarılmasıyla elde edilen miktardır.
- sâ'at-i vasaîyye** :<Ar.Far. Ortalama gün (rüz-ı vasaîyye) süresi.
- sâ'at-i zamâniyye** :<Ar.Far. Eşit olmayan saatler; (İng. unequal hours, Lat. inaequalium differentia, tempora horaria): Eşit olmayan saatlerde gece ve gündüzden her biri, yaz ve kış 12'şer saattir. Bu saatlerin süreleri, gün ve gecenin uzunluğu ve kısalığı nedeniyle farklılaşır. Eşit olmayan saatlerin ise süreleri eşit değil, sayıları ise eşittir. Eşit olmayan saatlerde, gece ve gündüzden her biri yaz ve kış 12'şer saattir. Bu saatlerin süreleri, gün ve gecenin uzunluğu ve kısalığı nedeniyle farklılaşır. Gündüz geceden uzun ise, gündüz saatleri gece saatlerinden uzun olur. Aynı şekilde, gündüz kısa ise gündüz saatleri de kısa olur. Gündüz yayı 12 saate bölünürse çıkan (sonuç) her bir saatte, kürenin dolanım miktarıdır. Bu saatler, eşit olmayan saatler olarak adlandırılır. Aynı şekilde gece yayı da 12 saate bölündüğünde eşit olmayan gece saatleri çıkar. Gece saatlerinin uzunluğu gündüz saatlerinin 30 cüzden çıkarılması ile elde edilen miktardır.
- sâbi** :<Ar. Veted el-garib, nokta-i gurub, batış noktası, yedinci ev; (Lat. angulus occidentalis, occides, occasus): Güneş'in günlük yörüngesinin batı ufkunda kaybolduğu nokta.
- sa'd'ül-ekber** :<Ar. astr. Jüpiter (Müşteri) gezegeni.
- sa'dü'l-aşgar** :<Ar. astr. Venüs (Zühre, Nahid) gezegeni.
- şâgîre** :<Ar. Küçük daire, küreyi iki parçaya bölen yüzeylerin kürenin merkezinden geçmeyenlerine denir.
- şâhîhü'l-istidâre** :<Ar. Tam dairesel.
- sâkibü'l-mâ** :<Ar. Delv, el-Saki, Kova burcu, Water Bearer, Aquarius: Ekliptik üzerinde yer alan burçların on birincisi.
- şâkil-i mu'tlak** :<Ar.Far. Mutlak ağırlık.
- sâl-i kamerî** :<Ar.Far. bk. "sene-i kameriyye".
- sâl-i kebîse** :<Ar.Far. Şubat ayı 29 çeken yıl; bir gün fazlası olan yıl. Ekliptik, kebise senesi; (ing. leap year): Olağan yıllardan gün daha uzun olan 366 günlük yıl. Şubat ayının 29 çektiği yıl.
- sâl-i şemsî** :<Ar.Far. bk. "sene-i şemsîyye".
- şarfe** :<Ar. Ayın konaklarından on ikincisi. Aslan burcunun kuyruğunda olan yıldız. Arslan'ın β yıldızı; Denabola yıldızı.

- saṭḥ** :<Ar. 1.Bir şeyin dış tarafı, dış yüzü. 2.Üstten görünen kısım. 3.geom. Yüzey.
saṭḥ-ı kürij :<Ar.Far. Küresel yüzey.
saṭḥ-ı zāhir :<Ar.Far. Dış yüzey.
seb'a-i seyyāre :<Ar.Far. Hamse-i mütehayyire grubundaki gezegenlerle neyyirînin (Güneş ve Ay) oluşturduğu grup.
sefîne :<Ar.Göğün güney yarım küresinde bir burç adı.
sehm :<Ar. Yayın ortasından kirişin ortasına çizilen dik, sinüs eğrisi.
selḥ :<Ar. Her Arabi ayın son günü.
semekteyn :<Ar. bk. "ḥūt".
semt :<Ar. Güneyaçısı: Ufuk koordinat sisteminde, bir yıldızın güney doğrultusuna göre açılal uzaklığı.
semt-i re's :<Ar.Far. Zenit, başucu noktası; (İng. zenith): Yeryüzündeki bir gözlem noktasından geçen düşey doğrultusunun gökyüzünü deldiği iki noktadan ufkun üzerinde olanı.
semt-i kadem :<Ar.Far. Nadir, ayakucu noktası; (İng. nadir): Yeryüzündeki bir gözlem noktasından geçen düşey doğrultusunun gökyüzünü deldiği iki noktadan ufkun altında olanı.
sene-i kameriyye :<Ar.Far. Ay yılı; (İng. lunar year): Ay'ın on iki kez yeniaydan yeniaya gelmesi için geçen süre.
sene-i şemsiyye :<Ar.Far. Güneş yılı: Güneş'in görünürdeki yıllık devrimine göre tanımlanan yıl.
sereḫān :<Ar. Yengeç burcu, Crab, Cancer: Ekliptik üzerinde yer alan burçların dördüncüsü.
sevābit :<Ar. Seyyar (gezegen) olmayan ve yerinde durur gibi görünen gök cisimleri, yıldızlar
şevr :<Ar. Boğa burcu, semanın kuzey yarım küresinde bulunan bir burç.
si'at-i mağrib :<Ar.Far. Batı genişliği: Gökcisimlerinin battığı noktanın, tam batı noktasına olan açılal uzaklığı.
si'at-i maşriḳ :<Ar.Far. Doğu genişliği: Gökcisimlerinin doğduğu noktanın, tam doğu noktasına olan açılal uzaklığı.
simāk :<Ar. Başak Burcunun en parlak yıldızı; a Virgo. Yunanlılara göre "a'zel" Virgo'nun elindeki başak tanesidir. 2.Ayın konaklarından on dördüncüsü.
şubḥ-ı kâzib :<Ar.Far.Yalancı sabah: Fecirden önce, geçici olarak tan yerinin ağarması.
şubḥ-ı şādık :<Ar.Far. Tan yerinin ağarması.
su'ūd :<Ar. Ayın konaklarından yirmi dördüncüsü. Üç yıldızdır. Birisi çok parlaktır.
süfliyyeyn :<Ar. "iki süflü" : Utarid (Merkür) ile Venüs (Zühre) gezegenleri.
sünbüle :<Ar. Başak burcu, Virgin, Virgo: Ekliptik üzerinde yer alan burçların altıncısı.
şüreyyā :<Ar. 1.Ayın konaklarından üçüncüsü. Necm olarak da adlandırılır. Toplanmış altı küçük yıldızdır. 2.Ülker takımıyıldızı.
şāḳül :<Ar. geom. Çekül (ucuna koni biçimli küçük bir ağırlık bağlanmış bir ipten oluşan, yerçekimi doğrultusunu belirtmek için sarkıtılarak kullanılan, düşey doğrultunun denetimini sağlayan araç.), Fr. fil a plomb.
şahıṣ :<Ar. İnsanın heyet-i cismaniyesini belirlemede ve ölçümde bir yer tayin etmek için yere dikilen nesne.
şarḳ :<Ar. Doğu.
şebān-rüz :<Far. Gece gündüz, 24 saatlik zaman.
şehriyer :<Far. Başak burcu, Şemsi ayların altıncısıdır ve Afitab'ın Sümbüle'de bekleme zamanıdır.
şekl-i mücessem :<Ar.Far. Cisimlenmiş şekil, bir veya daha fazla yüzeyin kuşattığı cisim.
şems :<Ar. Güneş.
şereteyn :<Ar. Ayın konaklarından birincisi. Kuzeye doğru, Koç'un başında bulunan iki farklı parlak yıldızdır. Bunlardan biri küçüktür.

- şevle** :<Ar. Ayın konaklarından on dokuzuncusu. Akreb'in iğnesidir ve biri parlak olan iki farklı yıldızdır.
- şihab** :<Ar. Kayan (yıldızlar), yıldızdan fırladığı zannedilen ve dünyanın atmosferinde bir an görünüp kaybolan gök taşı.
- şimāl** :<Ar. coğ. Kuzey.
- tabaka-i duhāniyye** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından sekizincisi. Aşağıdan yükselen dumanların kaybolduğu ve kuyruklu ve kayan yıldızlar, bunlara benzer sütunlar vb.lerinin olduğu dumanlı tabaka.
- tabaka-i evvelī** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından birincisi. Merkezi kuşatan sırf toprak tabakası.
- tabaka-i hevā** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından beşincisi. Toprağa ve suya komşu hava tabakası.
- tabaka-i hevā-yı ğālib** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından yedincisi. Saflığa yakın, baskın hava tabakası.
- tabaka-i mā** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından dördüncüsü. Su tabakası.
- tabaka-i maḥlūṭa** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından üçüncüsü. Madenler ile çoğu bitki ve hayvanın olduğu karılık toprak tabakası.
- tabaka-i nār** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından dokuzuncusu. Ateş tabakası.
- tabaka-i ṭıniyye** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından ikincisi. Çamur tabakası.
- tabaka-i zemherīriyye-i bāride** :<Ar.Far. Unsurların dokuz tabakasından altıncısı. Havanın buharla karışması ve ışınların yansımalarının yükselmemesi sebebiyle soğuk zemheri tabakası. Bu tabaka bulutlar, gök gürültüsü, şimşek ve yıldırımların kaynağıdır.
- ta' dīl-i evvel** :<Ar.Far. Birinci eşitleme (düzeltim), birinci düzeltim, anomali düzeltimi, merkez düzeltimi, ta' dil-i müferrid; (İng. the first equation, prosthaphairesis for anomaly, equation of centre): Gezegenin düzensiz hareketlerini (yakınlaşıp uzaklaşması) açıklamak için, taşıyıcı (hamil, deferent) daire üzerinde bulunan episiklin merkezini, dışmerkezli (eksantrik) dairenin merkezine bağlama ve bu bağlama nedeniyle oluşan açı. Bir gezegenin gerçek boylamı ile ortalama boylamı arasındaki fark.
- ta' dīl-i mu'addil** :<Ar.Far. Eş düzeltim: Birinci ve ikinci düzeltimin toplamı.
- ta' dīl-i müfred** :<Ar.Far. bk. "ta' dīl-i evvel".
- ta' dīl-i šāliṣ** :<Ar.Far. Üçüncü eşitleme (düzeltim): (Gezegenlerde) gerçek apoje ile ortalama apoje arasındaki yay.
- ta' dīl-i šāni** :<Ar.Far. İkinci eşitleme (düzeltim); (İng. the second equation): Gezegenin düzensiz hareketlerini (geri hareketi-ileri hareketi) açıklamak amacı ile, episikl üzerindeki gezegenin hareketine bağlı olan düzeltme.
- ta' dīlū'l-eyyām** :<Ar. Gün düzeltimi: Ortalama güneş günü ile gerçek güneş günü arasındaki fark.
- ta' dīlū'n-nehār** :<Ar. Gündüz düzeltimi: 1.Güneş'in gündüz yayının yarısının 90 dereceden (veya 6 saatten) farkı. Bu farkın derece olarak karşılığı ise nisf el-fadla olarak adlandırılır. 2.Bir yıldızın her gündüz ve gece yayının yarıları ile 90 derece (veya 6 saat) arasındaki fark yıldızın gündüz düzeltimidir.
- taḥt**:<Ar.1.Kurs. 2. Arş-ı a'lâ'nın altında bulunan, yer ve gökleri kuşatan alan.
- taḫvīm-i ḳamer**:<Ar.Far. Peygamber efendimizin Medîne'ye hicret ettiği senenin Muharrem ayının birinci gününü başlangıç olarak alan ve gökteki ayın, dünyâ etrafında on iki defâ dönmesiyle bir yılı tamamlayan takvim.
- taḫvīm-i šems**:<Ar.Far. Resûlullah efendimizin Medîne'ye hicreti esnâsında Kubâ köyüne ayak bastığı Reb'ul-evvel ayının sekizinci Pazartesi gününe rastlayan milâdî Eylül ayının yirminci gününü başlangıç ve güneş yılını esas alan takvim.

- ṭāli** :<Ar. Doğuş noktası, birinci ev: Güneş'in günlük yörüngesinde ufuktan yükseldiği nokta.
- ṭarfa** :<Ar. Ayın konaklarından dokuzuncusu. Araplar'ın Aslan'ın İki Gözü olarak adlandırdıkları iki yıldızdır.
- ṭavāli** :<Ar. Ekliptikten bir yay ile doğan ekvator dan bir yaydır.
- tertîb**:<Ar.1.Dizme, sıralama, hazırlama, düzene koyma. 2.[matbaaişlerinde]Dizgi. 3.Sıra, dizi, düzen. 4.Bir düzlem üzerinde birbirine dik olarak tasavvur edilen kemiyyat-ı vaz'iyeye (koordine eksenleri) mihverlerinden ufuk hattına paralel olana aynı düzlem üzerindeki bir noktadan indirilmiş dikmenin uzunluğu.
- tevemîn** :<Ar. bk."cevzâ".
- ṭîr** :<Far. Yengeç burcu, Şemsî ayların dördüncüsüdür ve Afıtab'ın Seretanda seyir müddetidir.
- ṭûl** :<Ar. Boylam; (İng. longitude, Lat. longitudo): 1. Bir gök cisiminden ve ekliptiğin kutuplarından geçen büyük dairenin, ilkbahar ılımindan (Koç noktası) ve ekliptiğin kutuplarından geçen daireden açısız uzaklığı. 2. Coğrafi boylam: Yerküre üzerindeki herhangi bir noktadan geçen meridyenin başlangıç meridyeninden açısız uzaklığı.
- ṭulû** :<Ar. Doğma, doğuş.
- ufuk** :<Ar. Ufuklar, gök kenarları, gökle yerin birleşir gibi görüldüğü yerler.
- ufk-ı ḥakîkî** :<Ar.Far. Hakiki (gerçek, astronomik) ufuk, hissi ufka paralel olan ve Yer'in merkezi boyunca geçen düzlemdir. Gök küreyi iki eşit kısma ayırır.
- ufk-ı ḥissî** :<Ar.Far. Hissi ufuk. Hissi ufuk gözlemcinin bulunduğu noktadan Yer'e çizilen teğet düzlemdir; göğü, gözlemciye görünen ve gözlemciye görünmeyen kısım olarak eşit olmayan iki kısma ayırır.
- ukar** :<Ar. Küre, top, gezegen, yerküre.
- uḳdeteyn** :<Ar. İki düğüm noktası, iniş ve çıkış düğümleri: gezegenlerin yörüngelerinin ekliptikle kesiştiği noktalar.
- ulviyye** :<Ar. Seyyâre-i 'ulviyye "üst gezegenler". Zühal (Satürn), Müşteri (Jüpiter) ve Merrih (Mars) ten oluşan gezegenler grubu.
- urđibihişt** :<Far. Boğa burcu, Şemsî senenin ikinci ayının ismidir. Afıtab'ın Sevr burcunda bekleme zamanıdır
- urûz** :<Ar. Enlemler.
- uşturlâb** :<Ar. Güneş ve yıldızların ufuk yüksekliklerini ölçüp buradan zaman hesabı yapmayı sağlayan bir gözlem aracı.
- uṭârid** :<Ar. astr. Arzıtilek (Merkür).
- venn** :<Far. Hata lüğatinde on bin seneye ıtlak olunur.
- vetedü'l-arz** :<Ar. bk. "râbi'".
- vetedü's-semâ** :<Ar. bk. "âşir".
- veter** :<Ar. Kiriş, bir kavsin iki ucu arasına çekilen doğru çizgi.
- zâbih** :<Ar. Ayın konaklarından yirmi ikincisi. Biri kuzeyde yükselirken diğeri güneyde düşen iki küçük yıldızdır. Bunlardan kuzeyde olanı gizlidir. Arapların Şat olarak adlandırdıkları yıldızla yakındır ve Zâbih olarak adlandırılır.
- zâviye-i buċġa** :<Ar.Tr. Açık, zâviye; köşe.
- zâviye-i ihṭilâf-ı manzar** :<Ar.Far. Paralaktik açı. Bir gökcisminin merkezinden çıkan ve biri yerküre merkezine diğeri yeryüzündeki gözlemcinin gözüne giden iki doğru arasındaki açı.
- zâviye-i kâime** :<Ar.Far. Dik açı.
- zâviye-i mütesâvî** :<Ar.Far. Eşit açılar.
- zeneb** :<Ar. İniş düğümü; (Lat. nodus devehens): Yörüngesinde dolanan bir gökcisminin, ekliptik düzleminin üstünden altına geçerken ekliptik düzlemini deldiği nokta.
- zevâtü'l-eznâb** :<Ar. Kuyruklu yıldızlar.
- zıll-ı ma'kûs** :<Ar.Far. bk. "zıll-ı evvel".

zıll-ı evvel :<Ar.Far. Gölge iki çeşittir: zıll-ı evvel ve zıll-ı şānī. Birinciye ilk gölge (zıll-ı evvel) derler. Buna yansıyan gölge (zıll-ı ma'kūs) ve ters gölge (zıll-ı menkūs) de derler. Bu gölge ufuk çizgisinin hizasında dikilen çubuğun gölgesidir.

zıll-ı müstevej :<Ar.Far. bk. “zıll-ı şānī”.

zıll-ı şānī :<Ar.Far. Gölge iki çeşittir. Bunlardan ikincisine ikinci gölge (zıll-ı şānī) denir. Buna düz gölge (zıll-ı müstevej) veya yayılmış gölge (zıll-ı mebsūt) de denir. Bu ufuk yüzeyi üzerine dikey olarak dikilen çubuğun görünen gölgesidir.

zirā' :<Ar. Ayın konaklarından yedincisi. İkizlerin başında iki parlak yıldızdır.

zirve-i mer'iyye :<Ar.Far. Görünen apoje, zirve-i mer'iyye, mukavvem apoje; (Lat. apogc:eum versium): Ekliptiğin merkezinden görünen apoje.

zirve-i vasaṭiyye :<Ar.Far. Ortalama apoje; (Lat. apogc:eum medium): (Batlamyus astronomisinde); Ay'ın ikinci eşitsizliği nedeniyle episiklin üzerinde tesbit edilen apoje.

zubānā :<Ar. Ayın konaklarından on altıncısı. Terazi burcunun iki kefesi olan, birbirinden farklı iki yıldızdır.

zubre :<Ar. Ayın konaklarından on birincisi. Aslan'ın Kalbi'ne bağlı el-Hurâteyn olarak adlandırılan iki parlak yıldız.

zū-erba'ati'l-aḍlā' :<Ar. geom. Dörtgen, fr.quadrangle.

zū-ḥamsetü'l-aḍlā' :<Ar. geom. Beşgen.

zühr :<Ar. Gündüzün ortası, öğle vakti.

zühhal :<Ar. Satürn: (Eskiden) yedinci gezegen. Dış gezegenlerin üçüncüsü.

zühre :<Ar. Venüs: (Eskiden) üçüncü gezegen. İç gezegenlerin ikincisi.

Sonuç

16. yüzyıl, Osmanlı Astronomisi'nde önemli gelişmelerin yaşandığı Mirim Çelebi ve Takiyüddin gibi önemli bilim adamlarının yetiştirildiği bir dönemdir. Ayrıca bu dönemde Astronomi alanında birçok eser çeviri yoluyla Türkçeye kazandırılmıştır. Çalıştığımız eser de bu tercüme mahiyetindeki eserlerdendir. Seydî Ali Reis'in çeviriyazı alfabesine aktardığımız Hulâsatü'l-Hey'et adlı eserinde 382 adet Astronomi terimi tespit edilmiştir. Bu terimler çalıştığımız eserdeki anlamları dikkate alınarak çok sayıda sözlük ve Astronomi konusunda yazılmış ve günümüz Türkçesine çevirisi yapılmış birçok eserden yararlanılarak anlamlandırılmıştır. Tespit edilen 382 adet Astronomi teriminin %46'sı Arapça,%6'sı Farsça, %48'i Arapça ve Farsçadan oluşmaktadır. Bu dönemdeki bilimsel eserlerin çevrilmesi ve söz varlığının tespit edilmesi dönemin bilim tarihi ve dili hakkında bilgiler verecek, daha sonra bu konuda yapılacak çalışmalara kaynaklık sağlayacaktır.

KISALTMALAR

Ar. : Arapça

astr. : Astronomi

bk. : Bakınız

cm. : Santimetre

coğ. : Coğrafya

Far. : Farsça

Fr. : Fransızca

geom. : Geometri

H. : Hicri

İng. : İngilizce

Lat. : Latince

mat. : Matematik

MÖ : Milattan önce

No. : Numara

s. : Sayfa

Yun. : Yunanca

KAYNAKLAR

Kitaplar

Ahterî Mustafa Muslihuiddin el-Karahisâri (2017), **Ahterî-yi Kebîr** (Haz.A. Kırkkılıç, Y. Sancak), TDK Yayınları, Ankara.

ADIVAR, A. Adnan (1991), **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Yayınları, İstanbul.

ATALAY, Besim (2006), **Dîvânu Lûgati't-Türk Tercümesi**, C.4., TDK Yayınları, Ankara.

BOYRAZ, Şeref (2006), **Fal Kitabı Melhemeler ve Türk Halk Kültürü**, İstanbul Kitabevi.

DEVELİOĞLU, Ferit (2005), **Osmanlıca-Türkçe Lûgat**, Aydın Yayınları, Ankara.

ERCİLASUN Ahmet Bican, Akkoyunlu Ziyat (2014), **Dîvânu Lugâti't-Türk**, TDK Yayınları, Ankara.

Erzurumlu İbrahim Hakkı (2016), **Mârifetnâme**, haz. Cengiz ZENGİN-Oğuzhan CENGİZ, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.

İHSANOĞLU Ekmeleddin, ŞEŞEN Ramazan, İZGİ Cevat, AKPINAR Cemil, FAZLIOĞLU İhsan (1997), **Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi**, IRCICA, İstanbul.

- İslam Ansiklopedisi (1993), **Cevzeher maddesi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 7, s.465.
- İslam Ansiklopedisi (2000), **İlm-i Felek maddesi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 22, s.126-129.
- İslam Ansiklopedisi (2004), **Mıntaka maddesi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 29, s.551-553.
- İslam Ansiklopedisi (2009), **Seydî Ali Reis maddesi**, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 37, s.21-24.
- İZGİ, Cevat (1997), **Osmanlı Medreselerinde İlim-Tabû İlimler**, II. Cilt. İstanbul.
- KANAR Mehmet (2011), **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul.
- KÜÇÜKER, Paki, **Mücerreb-nâme**, Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2010
- Mütercim Asım Efendi (2000), **Burhân-ı Katı** (Haz. M. Öztürk, D. Örs), TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZTUNA, Yılmaz (2017), **Türk Tarihinden Yapraklar**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- REDHOUSE, James W.(2016), **Müntahabât-ı Lügât-i Osmaâniyye** (Haz.R. Toparlı, B. Eyövge Yılmaz, Y. Yılmaz), TDK Yayınları, Ankara.
- RONAN, Colin A. (2005), **Bilim Tarihi** (Çev. Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergür), TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- SAMİ, Şemseddin (2007), **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- SARI, Mevlût (1984), **El-Mevarid Arapça-Türkçe Lûgat**, İpek Yayın Dağıtım, İstanbul.
- STEINGASS, F.(2005), **Persian-English Dictionary**, Çağrı Yayınları.
- TDK (2005), **Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara.
- TÜRKER, Ömer (2012), **Şerhu'l-Mülâhhas fî İlmi'l-Hey'e**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- UMUT, Hasan (2015), **Risâle der İlm-i Hey'e'den El-Fethiyye'ye: Bir Metnin Osmanlı Dünyasında Dönüşümü**, Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası, Klasik Yayınları, ss. 215-225, İstanbul.
- UNAT, Yavuz (2012), **Cevami İlm en-Nücûm ve Usûl el-Harekât es-Semâviyye**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- UNAT, Yavuz (2013), **İlk Çağlardan Günümüze Astronomi Tarihi**, Nobel Yayınları, Ankara.

Sürelî Yayınlar

- ATASOY, Faysal Okan (2010), **Şeyh Vefa ve Yedi Yıldızın Ahkamı Risâlesi**, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/1.

DİZER, Muammer (1979), **İslam Dininin Astronomi İle İlişkisi**, Diyanet Dergisi, Cilt:18, Sayı:2, s.79-107.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin (1992), **Batı Bilimi ve Osmanlı Dünyası: Bir İnceleme Örneği Olarak Modern Astronomi'nin Osmanlı'ya Girişi**, Belleten, Cilt: 56, Sayı: 217, s. 727-774.

ÖZER Hasan-SEVER Semra (2018), **Osmanlı Döneminde Yazılmış Bir Astronomi Eseri: Muvakkit Mustafa Bin Ali'nin Teshihü'l-Mik'at'ı**, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 13/1, s.141-155

SOFUOĞLU, Nesrin (2014), **İshak Hocası Ahmed Güzelhisârî'nin Vahdet-nâme-i Âlem-Engîz Mesnevîsi'nde Yaratılış ve Felekler**, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 39, ss. 99-145.

TOPRAK, Funda (2004), **Türklerde Kozmoloji Bilgisi ve İslam Sonrası Metinlerde Geçen Yıldız-Gezegen İsimlerinin Etimolojisi**, TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, Kırım-Ukrayna

UNAT, Yavuz (2006), **Hoca İshak'tan Hoca Tahsin'e Çağdaş Astronominin Türkiye'ye Girişi**, XV. Ulusal Astronomi Kongresi, Kayseri Erciyes Üniversitesi, İstanbul.

UNAT Y., DEMİR R. (2002), **Ali Kuşçu**, Düşünen Siyaset, Sayı:16, Ankara, s. 231–255

UNAT, Yavuz (2000), **Eski Astronomi Metinlerinde Karşılaşılan Astronomi Terimlerine İlişkin Bir Sözlük Denemesi**, OTAM: Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 11: 633-696.

UNAT, Yavuz (2004), **Mustafa 'İbn el-Muvakkit ve 'İlâm el-'İbâd fî A'lâm el-Bilâd Adlı Risalesi**, EJOS, VII, No: 10.

UNAT, Yavuz (2006), **Tarih Boyunca Türklerde Astronomi**, XV. Ulusal Astronomi Kongresi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.

UNAT, Yavuz (2004), **Türk Astronomi Tarihi Literatürü**, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, 103-133.

UYMAZ, Tuba (2014), **16. Yüzyıl'da Osmanlılarda Astronomi Bilimi**, Dört Öge Dergisi, Sayı: 5, s.73-82.

Diğer Yayınlar

AYDIN, Ayşe (2011), **Kitâb-ı Usûlü'l-Melâhame Ebrî Hâce İbn-i Âdil(Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)**, Sakarya Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya

BOYRAZ, Şeref (2000), **Türk Halkbiliminin Yazılı Kaynakları Olarak Melhemeler**, Hacettepe Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara

KABADAYI, Osman (2007), **Eski Türkçe Gök Bilimi (Astronomi) Terimleri**, Kırıkkale Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale

TAĞMAN, Ertan (2007), **Mustafa İbn Ali el-Muvakkit'in Usturlab Risalesi**, Ankara Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara

UNAT, Yavuz (1990), **Ali Kuşçu'nun Risâlat al-Fathiyya Adlı Eserinin Gök Küreleri Üzerine Olan Dördüncü ve Beşinci Makaleleri Üzerine Bir Çalışma**, Ankara Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Ankara

UYMAZ, Tuba (2009), **Seydî Ali Reis'in Hülâsa el-Hey'e (Astronomi'nin Özeti) Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme**, Ankara Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara